

ami a minden és a semmi
között a tavaly óta ért,

évente legyen meg a reggel,
amikor elgördül a kő
s a felszálló galambsereggel
fellelégezhet a jövő.

„Jönnek, jönnek, katonák jönnek, katonák, akik nem köszönnek”

Október 23. számomra két ismeretséget is jelent. 1956-ban láthattam Szabó Lőrincet (és hát az őt bemutató Illyés Gyulát), akit akkor szülővárosában „érdemelten, szépen koszorúznak”, és 1963-ban egy hangversenyre indulóban, a villamosról leszállva barátnóm bemutatta az akkor még fiatal tanárt, Kabdebó Lórántot, a későbbi Szabó Lőrinc-kutatót. Azóta azt szoktam mondani, velük, kettőjükkel bigámiában élek immár négy évtizede. És ugyanezen a napon vehette át férjem a Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét többek közt a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának létrehozásáért, ahol nem is a kitüntetés vált hangsúlyossá, hanem a tény, hogy még a baloldali kormány terjesztette fel, és a Fidesz-kormány hagyta jóvá, és adta át ezen a napon 1998-ban. Nem politikafüggő elismerésként.

Kabdebó Lóránt:

Ha valamire büszke lehetek, az hogy tetteim nem voltak aktuálisan politikafüggőek. Amíg hagytak célokat megvalósítani, amit magam elé kitűztem, örültem. Lehet, hogy a váltakozó politika kevésbé örült annak, amit én magamban szolgáltni véltem. De megvoltunk egymás mellett. Hiszem, hogy a változó időben mindig változatlan értékeket védtem és segítettem érvényre jutni. Barátokat, és műveket egyaránt.

D. M.: Hogyan emlékezel 1956-ra?

K. L.: Mint barátságok történetére. Mondatok. Talán jelenetek. Gondolom, már csak bennem élnek. (Másban más mondatok, más jelenetek ugyanígy.) Mint zárványok a geológiai múltból, tanúskodnak, összefüggő történetet mégsem tudok belőlük összeállítani. Kimondom őket mégis, szervezzenek maguk köré - ha tudnak - történetet. Alakítson belőlük - aki akar - magának történelmet.

1956. október 10-én apámmal elutaztunk Erdélybe nagyanyámat meglátogatni, 24-én délben indultunk vissza, akkorra szólt a jegyünk, és az utolsó vonattal érkeztünk meg Magyarországra. 23-án este még Marosvásárhelyt hallottam a Gerő beszédet: barátaim ezt úgysem hagyják annyiban, mondtam. Meg szerettem volna még hallgatni a Carlo Rossi vezényelte hangversenyt, amelyre bérletem volt, de a rádió minden kommentár nélkül csak tánczenét játszott. Reggel nagynéném azzal ébresztett: Pesten kitört a forradalom, bement a rádió. Apám pedig: siessünk, csomagoljunk, anyád egyedül vár otthon. A vonat Pestre már be nem mehetett. Valahol Püspökladánynál arra ébredtünk, hogy valaki elkiáltotta: indul egy vonat Miskolcra. Gondolkozás nélkül felkaptuk csomagjainkat, átszálltunk. A vonat Nyíregyházáig vitt, Debrecenen keresztül, a párhuzamos síneken tankok utaztak a főváros felé. Nyíregyházáról egy vonat Szerencsre vitt, és onnan azzal a személyvonattal hazaérkeztünk aggódó anyámhoz, amely vonat Miskolcra délután 3-kor szokott volt továbbindulni és olyan 10 óra tájban ha megérkezett Pestre, ezzel utaztam békésebb időkben a másnapi vizsgákra. Hamarabb érkeztünk 25-én Miskolcra, mint menetrendszerűen befuthattunk volna Budapestre. Miskolcon senki ismerősöm, így kint rekedtem az eseményekből. Egyszer, kenyérért sorban állás közben, az újonnan alakult Nagy Imre

kormányt amikor kommunistázták és szidták, próbáltam megjegyezni, hogy hiszen Lukács Györgyért mi tüntettünk, Gyenes Antal régi Györffy-kollégista is a reformok embere. Anyám elhallgattatott, többet ki sem engedett a lakásból. Ő kísért kínzó fogfájásom kezelésére a szomszédos fogorvosig is. Legfeljebb néha majd a régi gimnáziumomba sétálhattam el, tanáraimmal beszélgettem, és hoztam haza olvasni valót. Például Németh Lászlóval, a szépíróval akkoriban ismerkedtem meg. És latint tanultam, hiszen harmadéves magyar-történelem szakos létemre felvettem a latin szakot is.

És félttem. Nem magamat konkrétan féltettem (persze azt is!), hanem az életet, a világot. Utólag idézhetném A Prufrock sorait: And I have seen the eternal Footman hold my coat, and snicker, And in short, I was afraid.

Ez esetben a Vas István fordítása a legmegfelelőbb szöveg magam jellemzésére: És láttam az örök lakájt, ki kabátom tartotta s vihogva állt - Elég hát annyi: félttem.

Magányomban, rádiót hallgatva (új rádiót is vettünk, hogy jobban hallható legyen a zavart adás is) komolyan vettem az ígéreteket. A tűzparancsot előbb, utóbb pedig a nyugati világ biztatásait. Igaz, annyit már akkor is tudtam a világról, hogy választások előtt az amerikai elnök nem dönthet, Eisenhower 1956 őszén nem lehet háborút indító állapotban. Csakhogy arra nem figyeltem, hogy ugyanezt használták ki az angolok és franciák, és robbantották ki a „szuezi válságot”, amely végleg ellehetetlenítette a magyar szabadságharcot. Amikor a nyolcvanas évek második felében Párizsban egy barátunknak a Bois-ra és a párizsi körpanorámára nyíló ablakában ülve olvastam az 1956-os forradalom sajtójáról kiadott antológiát, akkor vettem észre a kis hírt, ami talán eldöntötte a mi sorsunkat is: a szuezi háború kitöréséről. Mindössze egy rövid hír volt a hazai sajtóban. Észrevétlen. Hangsúlyt csak akkor kapott, amikor ironikusan, szinte vicc-formát öltve mondogatták: a szovjet tankból kilépő kiskatonák Szeuzt Szeuzt emlegettek.

És láttam karácsony előtt, egy újságíró gyakornokként Miskolcon rekedt évfolyamtársam mutatta, amint a pártbizottság előterében egy kopaszra nyírott fej haladt át: az Ungvárról visszaengedett Földvári Rudolf volt. (Mondtam is neki évtizedek múlva: láttam kopasz fejedet átmenni előttem karácsonykor Miskolcon.)

D. M.: Mikre emlékezel ebből az időből?

K. L.: Három csöngetésre a miskolci selyemréti lakásunkon. Senkit nem vártunk. Az ünnepnapok is olyanok voltak, mint a hétköznapok. Kijárási tilalommal. Vagy ha nem tilalommal, akkor is sötétedésre mindenki haza sietett. A váratlan csengőszót senki sem szerette. Nekem, amióta október 25-én apámmal szerencsésen hazaérkeztem Erdélyből, és utóbb hónapokig szüleim lakásában rekedtem, három váratlan vendégem érkezett.

Az egyik nem is énhozzám jött, apám régi barátjának, kollegájának a miskolci egyetemen tanuló fia menekülőben egy éjszakát töltött nálunk. Őt igazán soha sem kedveltem. Most egy gépfegyverrel érkezett. Apám a menekülőt befogadta, de a fegyver ellen tiltakozott. Végül beengedte, a fegyver az ágy alatt várta a fiú hajnali távozását. És még egy miskolci egyetemista történet. Az akkori honvédkórházban, a mai Szent Ferencben látogatom apám egy másik kollegájának fiát. A kiváló képzettségű főmérnökéket áruhalmozásért ítélték el korábban, fiuk velem járt magánórákra, angolt tanulni, nagynevű, Amerikát is megjárt tanárunk - valaha még Horváth Jánosnál doktorált, megírta a megye irodalomtörténetét is - ingyen tanította a hirtelen hátrányos helyzetbe került fiút. Nyelvtudása okán a forradalom alatt ő lett a miskolci rádió egyik idegen nyelvű hírközlője. Amikor az oroszok az egyetemre betörték, éppen a fürdőszobában volt, a katonák, mielőtt behatoltak, bedobtak az ablakokon egy-egy kézigránátot, akkor sebesült meg. A kórházban fülest kapott: ne várja meg a másnapot, amikor gyógyultan elbocsátának, mert azonnal lefognák. Előző nap kiszökött a bakancsban, amit előzőleg mi juttattunk el hozzá, majd egy lányos baráti házban töltötte az éjszakát, aztán meg sem állt Szombathelyig, ahol akkor már apja ismét mérnökként dolgozhatott, és onnan ugyanebben a bakancsban távozott tovább. Ma kitűnő mérnök - ha jól

tudom - Zürichben. Mindezt attól a szombathelyi leánytól tudtuk meg, aki majd hírt hoz róla, amikor ismét megindul az egyetem, és aki, bár korábban nekem tetszett, ekkor már Román Karcsi barátnője volt.

A másik: Miskolcon lakó évfolyamtársnőm látogatott haza, egyik délután becsengetett, és elmesélte az egyetemen történeteket. Ekkor értesültem Nimsz Béla évfolyamtársunk véletlen tragikus haláláról, és tőle hallottam dékánunk, I. Tóth Zoltán mártírhaláláról is. Amikor hazakísértem - Diósgyőr felé lakott -, a villamos két oldalán orosz tankok sétafikáltak. Félttem, de úgy illett, hogy hazáig kísérem. Ott, a villamoson, még ma is érzem a helyet, ahol jártunk, fogvacogva mondtam, ma sem értem miért, hogyan, valami nagy magaelszánással szakadt ki belőlem, mégis inkább csak magamban mormolva: „pedig hát mostanra érett meg bennem, hogy kommunista vagyok. De nem olyan, mint ezek”. Akinek mondtam, biztos rég elfelejtette, bennem ma is él, engem azóta kísért a szöveg. Szeretném megérteni, vagy legalább értelmezni. Mindig mást értettem belőle. Most így hallom: a forradalmi lendület vezetett eddig, itt tornyosodott, hogy segítségével mindjárt el is határoljam magamat attól, ami elkövetkezett. Végiggondoltatott egy utat, amivel szembesíthetem az erőszakot: éppen hogy önmagát ítélte el általa ami körülvevett? Furcsa szembesülés azzal, ami elkezdődött ekkor? Visszhangzott benne még gimnazista emlékem is talán, amikor hallom, szüleim mondják: még az a szerencse, hogy jó gyerek, tudja mit kell mondania, az iskolában alkalmazkodik, de valójában másként gondolkozik. És a válasz: nagyságos asszonyom, most már guggolva is kibírjuk. Közben én arra gondoltam, hogy az övéké egy már meghaladott világ, ugyanakkor menekültem Marczali világtörténetébe, ott is a középkorba, és borzongva éltem át a gótikus világot. Meg Shakespeare királydrámáiba, Walter Scott romantikájába. Aztán az egyetemen fiatal tanárainktól hallhattuk a NÉKOSz-legendákat, erre épült a sokat emlegetett Kolhoz-kör is '56 március 15-től.

A harmadik: újév napján délután Román Karcsi, akivel a forradalmi napok előtt kerültem barátságba, keresett meg. Alattam kezdett egy évvel, bárha idősebb nálam. Hamar befogadtuk baráti körünkbe. Közülünk - azt hiszem - ő vett leginkább részt a forradalomban. Megúsztta az eseményeket, ma már néha beszélgetés közben el-elszólja magát akkori tapasztalatairól. De jobbára máig hallgat. Nagy Imre újratemetésekor ő is koszorúzott. Akkor, újévkor semmiről nem beszélt. Csak meglátogatott. Jobbnak látta az ünnepen nem otthon lenni Gáván, a bodrogi faluban, ahol napjait töltötte akkoriban? Nem akart szem előtt lenni? Vagy csak keresett egy beszélgető társat? Pontosabban hallgató társat. Nem tudom. Még nem volt televízió. Ha lett volna, talán az egész forradalom másképp zajlik le, vagy talán nem is lett volna. Rádiót hallgattunk. Szüleim szobájában, aztán átmentünk a vendégszobába, beszélgettünk. Azt tudom, hogy Nagy László verseit olvastuk, a Deres majális darabjait. A József Attila-versre emlékszem, és a Nagy Lajosról szólóra. Beszélgettünk barátainkról, Szakács Sanyiról, aki Kapuvárról feleségestül a rémhírek hallatára Bécsbe távozott, csak az amnesztia meghirdetése után tér majd haza, március után. Azt már én is tudtam, hogy Nimsz Béla barátunkat egy véletlen golyó halálra sebezte, és hogy dékánunk, I. Tóth Zoltán a közép-európai megbékélés propagálója, a kiváló történészprofesszor halott. Amikor a diákok képviselőiben az Akadémia utcai pártszékházba igyekezett tárgyalni, lelőtték. Molnár Jóskáról, Tóth Edusról, Varga Jancsíról, a Kolhoz-kör oktató tagjairól nem tudtunk semmit, Szabad Gyurkáról sem. (Akkor így emlegettük őket, nevük ekként rögzült mindnyájunk emlékezetében.) Hogy politikáról beszéltünk-e, nem emlékszem. Egyáltalán - a Nagy László verseken kívül - semmire nem emlékszem.

Karcsi különben költőnek indult, mindenesetre ha 1956-ot emlegeti valaki, akkor a címként választott idézet jut eszembe elsőként. Az ő egyik verse kezdődött ezzel a két sorral. Nagy költészetet és bölcs politikai tájékozottságot revelál. Nem lett belőle költő, de ez a két sor szememben költőként őrzi mindenkor létezését.

De térjünk vissza elutazásom előttre. Emlékezetem talán azért kontúrosabb a Rajk-temetést

megelőző időikig, mert amit megéltem, azt tudom, hogy megelőzőleg történt.

D. M.: Mi történt addig?

K. L.: Ami a történelemre tartozik, az csak az október 6-ai újratemetés élménye. És ezt megelőzőleg egy esemény, aminek véletlen szemtanúja lehettem. 1954-ben a világbajnokság elvesztése, a Rákóczi úton (akkor még állt a Nemzeti Színház is) az újságokat égető emberek csalódottsága. Másnap felvételiztem az egyetemen. De most éppen arra szeretnék visszagondolni, ami a történelmileg is feljegyezhető eseményeket megelőzte. Amiről nem írnak a történelemlétkönyvek.

Nem voltam politikus alkat, filozofnak készültem, hogy minek, azt pontosan még nem tudtam. Ókori történész szerettem volna lenni. A görög irodalomtörténetet előadó Moravcsik professzor óráira járt, valamint Borzsák István évfolyam előadásait és Tacitus-óráit hallgattam. Sarkady János volt a szeminárium vezetőm. És hát Szabó Árpád látványosan politikáló előadásaira divat volt eljárni. Tőle, a nemrég még marxista professzortól hallhattuk, hogy Marx az zseni, de Engels csak egy kispolgári fecsegő. És az Íliász Terszitész jelenetének sajátos interpretálását. Ott mutatta ki A család, állam és magántulajdon eredetének ellentmondásosságát. Merthogy a Homérosz-kori görögség a katonai demokrácia állapotában élt volna. Na most Terszitészt, aki a békés elvonulást szorgalmazta, jól elverték a többi vezérek. „Ha ez demokrácia, akkor ezt maguknak adom” - zárta le a rendkívül teátrálisan előadott jelenetet. Dehát ez speciál szeminárium volt, ide csak kiválasztottak jártunk. Borzsák Istvánnál szigorúan csak a szakmáról volt szó. Csakhogy a szakma is sok tanulsággal szolgálhatott. Nem lehetett véletlen, hogy kétszer is elismételt egy figyelemre méltó tény. A római szenátus erkölcsi lezüllesztését. Először felvezetésként, amikor a barbárok véleményét mutatta be, elmondva, hogy a sella curulison ülő szenátorokat, mint megannyi uralkodót szemlélték. Bezzeg, jegyezte meg, Bizáncban, a kései császárság idején szigorú előírások szerint kellett a szenátus tagjainak applaudatióval köszönteni nemcsak a császárt, de családjának tagjait is. És ugyanezt elmondta retrospektíve is, amikor elérkeztünk a Kelet-Római Birodalomba, bezzeg ez a szenátus valaha, milyen tekintélyes testület volt, milyen erkölcsi erőt jelentett. Ez volt az idő, amikor Sztálin, de még Rákosi nevének kimondásakor is felállva, ütemes applaudatio kíséretében kellett skandálni neveiket. Meg is kérdezte egyik szakérttségis társunk gyanakodva; nem gondoljátok, hogy a professzor elvtárs céloz ezzel valamire. Gyorsan nyugtattuk, dehogya, ezek csak történelmi tények. (Akkor nem tudtuk, hogy szakérttségis társunk valójában tönkretett gazdag iparosmester fia, és a rendszerváltozás után saját környezetében élesen antikommunista magatartásra vált majd át.)

És a Tacitus-szemináriumok? Egyetlen szó politika nem hangzott el. Csak arról volt szó, hogy egy szöveg mennyire más mindent is jelenthet. Amikor a Szabó Lőrinc-i és József Attila-i költészet dialógikus modernségét mutatom be, hangsúlyozva hogy egy adott grammatikailag megformált mondat nemcsak egyfajta logikai ítéletet tartalmazhat, hanem annak a megkérdőjelezését úgyszintén (de említhetem Gottfried Benn, Rilke, Yeats, T. S. Eliot, Kavafisz vagy Ezra Pound szövegeit is), - akkor éppen a Borzsák Istvántól tanultakat alkalmazom. És ha mindezt tanultam tőle, akkor azt a mondatát is mindmostanáig őrzöm magamban, amit 1955 őszén a kettéosztott (de fallal még szét nem választott) Berlinből hazatérve ejtett el: a városban két egyetem van, Keleten a Humboldt Egyetem, Nyugaton pedig a Freie Universität. Az Ókortörténeti Tanszék által kiírt pályázati dolgozat (amelyen egész nyáron dolgoztam, ezért utazhattunk csak később a rokoni látogatásra) címe is ilyen inspirációt adott: Az Augustus-kori költészet ideológiai állásfoglalása. A filológiai feladat politikai-erkölcstani tanulságokat sugallt. És íme a sors visszaigazolása: a vonaton kinyitom az úti olvasmányként magammal hozott új könyvet, Déry Nikije is Tacitus-idézettel kezdődik.

D. M.: Színház, hangversenyek?

K. L.: Az Opera kakashölőjén és a Zeneakadémián éltünk estelente. A világ legnagyobb operaénekesei között számon tartott Svéd Sándor és Székely Mihály fénykorában nem kapott

útlevelet. De akkor énekelt Fodor János, Joviczky József, Delly Rózsi, hogy csak a Wagner-énekeseket említsem. A Walkürt ma is az ő hangjukon hallok. És mint híres esetet emlegetem mindig: a Walkürben Hunding nyúlfarknyi szerepében egyszerre csak egy orgonabúgású basszus szólal meg. Szünetben rohantunk le megnézni a szereposztást, Székely Mihály beugrását élvezhettük.

De hadd beszéljek a Váci utcai Bartók Terem szerepéről (ma a helyén a Pesti Színház virágzik). Ott mindig voltak szavaló-estek, és ismertetések zeneszerzőkről. Ha bennem valaki forradalmat csinált, akkor Bartha Dénes volt az, aki Bartók életművét ismertette lemezfelvételek segítségével. Szegény Nimsz Bélára emlékszem, aki édesanyját is magával hozta ezekre a Bartók-termi műsorokra. És ott voltam a Zeneakadémián Kodály születésnapján, amikor a Zrínyi szózatát, a „ne bántsod a magyart” kórusművet előadták. A forradalom idején még hallhattuk a rádióban, aztán évtizedekig még lemezen sem volt kapható. Legalább egy óras ünneplés követte. Kijárt ez a műnek is, szerzőjének is, de legfőképpen a kórus üzenetének. Ez valódi ünnep volt és nem applaudatio.

Akkor még nem volt televízió, '56 nyarán a rádióban két esemény hatott rám elhatározóan. A kétségbeesett, az ellentéteket kifeszítő Bartókot megidéző Illyés vers, mely így kezdődött: „Hangzavart”? - Azt! ha nekik az, ami nekünk vigasz!” Hiszen az a Bartók, amit akkor hallottunk, az még nem az a klasszikus előadású zene volt, amit ma ismerhetünk. Megvan még a Kontrasztok akkori felvétele Frankl Péter, Pauk György és Kovács Béla előadásában lemezen. Két évtizeddel később, amikor a Zeneakadémián hallok, elcsodálkoztam, én nem ilyen „kontrasztokra” emlékezem. Megvan a tanúság, amely az akkori Bartókot jelenti. És volt egy rádiós beszélgetés Németh Lászlóval (Tóbiás Áron készítette), amely a „magyar műhely” gondolatait fejtegeti, a „bartóki-modellt”. Első írásom ősszel, a Tiszta Szívvel-ben ezzel a Németh Lászlóval kelt versenyre. Nem tanultam tőle, vele egy időben élt bennem is mindez. Számomra ez volt és ez maradt a forradalom.

D. M.: És a baráti köröd?

K. L.: Élesen elkülönülő emberekkel egyazon időben napi többórás együttlétben, beszélgetésben lehettem együtt. A Parlamenti Könyvtárban Vargyai Gyuszival és Szabó Mikivel, a későbbi történész professzossal és a szadeszos képviselővel, a Ménesi úti kollégiumban pedig Szakács Sanyival (a nemzetközi híru gazdaságtörténésszel) és a Nagyokkal, a súlyos betegsége okán korán elhalt Ernővel és Lajossal (a Szopori Nagy névvel díjjal kitüntetett finn fordítóval), utóbb az alattunk járó Román Karcival barátkoztam. Sőt a későbbi E. Fehér Pállal is hosszú sétáink voltak, ő írta (most látom név megjelölés nélkül) az 1957-ben megjelent Szavunkban Szabó Lőrinc nekrológiát, és utóbb ő hívta fel egy évfolyam-találkozókon az akkor megjelent Vas István-kötetre, a Rapszódia egy őszi kertben címűre a figyelmemet. Mennyi utóbb széttartó út!

Mégis, ha visszatekintve a kötődést kérdezed: akkor Szakács Sanyit tartottam legközelebbi hozzátartozómnak. (Egy-egy megjegyzése máig megmaradt bennem. 1956 könyvhetén megvette a Szabó Lőrinc válogatott versei című kötetet, címlapján Bernáth Aurél virágcsendéletével: megveszem ezt a szép könyvet Katicámnak, hadd örüljön. Amikor erre emlékezve majd csak októberben, Miskolcon, a mai Kazinczy Könyvesboltban én is megveszem, akkor éreztem csak, milyen bombát rejt ez a „szép” kötet.)

Nem lévén kollégista (nagyénémnél laktam, a József körút és a Baross utca sarkán), ugyanakkor mindig is éreztem, hogy sok minden történik az évfolyamon, amiből én kimaradok. Például a március 15-ei Kolhoz-összejövetelből a Várban. Az első nagyobb összejövetel szervezője (?), vezérszónoka (?) legközelebbi barátom volt, mégsem ő szólt róla nekem először, nem ő hívott, hanem Nagy Lajos (később feleségével, Vecával együtt sokáig szintén Székesfehérvárott tanítanak, majd a rendszerváltozás után Helsinkiben találkozunk, diplomáciai szolgálatot teljesítettek). Valahol a Rákóczi út elején sétálhattunk, a lánykollégium tájékán, de a másik oldalon. Napsütésre emlékszem. Lajos és barátja, Ernő

villamosra szálltak aztán, mentek haza, a Ménesi úti fiúkollégiumba. Barátom, amikor szemrehányóan megemlítettem, miért nem te szóltál, megjegyezte: eljöhetsz, ha akarsz. Engem féltett, többi barátomnak nem akarta tudomására hozni az eseményt, máig sem értem. Ezt sem tudom. Rengeteg kérdőjel maradt, hiszen évtizedekig nem volt célszerű ezekről a dolgokról beszélgetni. Bennem jelenetek, egyes társtalanná magányosodó mondatok megkövesedtek.

„Végül is” ott voltam koradélután a Régi Országház étteremben, a különteremben, ahol az azóta eltűnt Mátyás király portré alatt gyülekeztünk. I. Tóth Zoltán, a kar dékánja és Sanyi beszéltek. Majd pedig beszélgettünk. I. Tóth Zoltán akkor számomra már nem „a dékán” volt, és nem a népi demokratikus országok történelmének előadója, hanem az ember, akihez amikor vizsgázni mentem, mögötte a falán Bartók képét láttam meg. Ekkortól biztonságban éreztem a környezetében magamat. Hazataláltam. Napfényes délutánra emlékszem.

Ezt követően többször is ott voltam az úgynevezett Kolhoz- beszélgetéseken. Legtöbbször ebben a cseho-kinézetű étteremben, ahol jobbra oldalt csapszék is volt, szénhordó külsejű emberek iszogattak. Még egy jellegzetes összejövetelre emlékszem, akkor a kerthelyiségben találkoztunk, ha jól emlékszem Sipos Gyula költő és Gyenes Antal, a beszolgáltatást egyetlen gépirattal megszüntető későbbi miniszter is ott volt közöttünk. Akik ott voltak a Petőfi Kör sajtó vitáján, elmondták benyomásaikat, pontosan felidéztek az egyes felszólalásokat. Az esemény jegyzőkönyve azóta megjelent, emlékezetemben jegyzőkönyv pontossággal rögzült ugyanez a szöveg. Mint ahogy ma is emlegetem néprajzos kolleganőmnem, aki az asztal túlfelén szemben velem ült, milyen szép „csecsalakú” barna szeme volt.

Számomra 1956 forradalmát a Kolhoz-összejövetelnek jelentik ma is. A Várban, az akkor talán céltudatosan lezüllesztett „úri” negyedben. Később a helyiségből proccos vendéglő lett, barátnőimmal, majd veled is meglátogattuk „vacsora vendégként”. Mi emlékeztünk, más már nem is tudta, mi mindennek lehetett itt a kezdete. A többiek, akik számára utóbb az események színhelye október közepétől áttevődött a piarista-épületbe (az akkori bölcsészkarra), meg a Ménesi útra, a kollégiumba, talán kevésbé emlékeznek erre, számomra ez jelenti a forradalmi színhelyet.

Ezzel fonódik össze a Tiszta Szívvel, az egy számot megélt bölcsészkar folyóirat. „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karai irodalmi és tudományos diákköreinek folyóirata”. „Szerkeszti az ideiglenes szerkesztőbizottság. Tagjai: Máté Imre főszerkesztő, Román Károly felelős szerkesztő, ifj. Domokos Pál Péter, Kabdebó Loránd, Szakács Sándor, Veres Károly”. A stenciles folyóirat Prológus-át Szakács Sándor írta, Román Károly, Máté Imre és Szakács Sándor versei, Tóth István és Balogh Lajos, Varga D. László versfordításai, [utóbb: Szopori] Nagy Lajos elbeszélése, Román Károly, ifj. Domokos Pál Péter, Máté Imre, Harsay György cikkei, valamint [utóbb: E.] Fehér Pál (Kálidasza), Kabdebó Lóránt (A népi klasszicizmus reneszánsza), Dobszay László (Gondolatok a Liszt-verseny után) és Alföldy Géza („Struktúrakutatás” a régészetben) tanulmányai és Kőhegyi Mihály adatközlése (Ismeretlen Móra-levél) szerepeltek a lapban.

A szerkesztőség tagjai az úgynevezett kolhoz körök közül kerültünk ki. Román Karcsi (utóbb Székesfehérvár szellemi életének meghatározó személyisége) és (a későbbi történész professzor) Szakács Sanyi velem együtt a történészkarhoz tartoztak, Veres Karcsi a forradalom után külföldre távozott, itthon hagyva - rá még sokáig várakozó - menyasszonyát, ő magyar- és román nyelv és irodalom szakos volt, Máté Imre a vörös hajú, türkizkék szemével szenvedélyesen vitatkozó költő finnugor nyelvésznek készült, mint ahogy annak készült távoli rokonom, a felettünk kettővel járó Kabdebó Tamás is, Imre életútjának és verseinek kitűnő hangoltságú esszébefoglalója, és az lett az itthon maradt finnugrász professzor, Domonkos Pál Péter is, a nagy zenetudós lángolóan nemzeti érzelmű fia.

Én Máté Imrét akkor csak távolról ismertem, a Kolhoz összejöveteléről. Látszik az impresszumból is: ő is kevésbé ismerhetett engem. Hiszen a nevemet is „nyelvész módi”

szerint írták, Eötvös meg Benkő Lorándra hivatkozva soha sem ismerték el a Lóránt-os változatot, amelyre a mai Mikszáth téri Krisztus Király kápolnában valaha örmény szertartású római katolikusként kereszteltek, és anyakönyveztek (kiegészítve természetesen a valamelyik szent Miklósról - és nagyapámra utaló - második keresztnévvel). A szöveg fölé és a tartalomjegyzékbe már pontosan került a nevem, hiszen a stencillel írott lapban én diktáltam és ellenőriztem a szövegemet.

Ekkor kezdtem tájékozódni az élő irodalomban. Annyi sört azóta sem ittam, mint amikor ezt a tanulmányomat készítettem. Fejbevágtam Illyés Kézfogások című kötete, de még inkább Juhász Ferenc Virágok hatalma című gyűjteménye. A két kötetet próbáltam elhelyezni irodalmunk (ma így mondanám) klasszikus kánonjában. Jártam az utcákat, mondogattam magamban a szövegeket, fogalmaztam mondandómat, és írtam gépbe. Utóbb bent a bölcsészkaron diktáltam és korrigáltam. Ki emlékezik a stenciles technikára. Előbb is, később is az írógépeket ünnepre elcsukták, a stencilgépet pedig külön őrizték. Akkor felszabadult, így készülhetett el folyóiratunk.

És a Rajk-temetés?

K. L.: Annyian beszéltek róla. Én az előzményéről mondok valamit, és ami utána, bennem történt. A Kolhozban megelőzőleg megbeszéltük, október hatodikán végigjárjuk szabadságharcos nagy halottjaink sírját. Külön hangsúllyal emlegettük a lengyel hősokeket, hiszen most is ők jártak előttünk. Azóta tudom például, hogy a Földművelésügyi Minisztérium falán, a 70-es troli végállomásánál van Woroniecki Mieczyslaw herceg („az 1848-49 évi szabadságharc hőse ezredese”) emléktáblája, aki ezen a tájon, „az itt elterült régi Fa-téren halt vértanúhalált 1849. október 20-án 23 éves korában a magyar szabadságért és az ezeréves magyar-lengyel barátságért”. Közben megérkezett a hír, ekkor lesz Rajkék újratemetése. A piarista-épületben, a harmadik emeleten, az A-lépcsőház melletti nagyteremben folyik a gyűlés. Mi lesz a kolhozosok tervével, hogyan illeszkedhet az új programhoz. Mire valaki tervünk ellenében megszólal: a mai szent ügyünket nem keverhetjük össze ilyen [a jelzőre nem emlékszem, de mindenképp dehonesztáló volt] dolgokkal. Döbbenet hallgatom majd fél százada e szavakat. Tényleg nem tudok visszaemlékezni a jelzőre, és hogy kinek a száját hagyhatta el. De számomra minden későbbi tudathasadás alapmondataként rögzült bennem, immár majd félszázad távolából.

A temetést követő tüntetés végigjárta az októberi gyász-emlékhelyeket. A párttitkár is velünk volt, láthatóan ijedten, szeretett volna meglépni. Belekaroltam, magamban úgy gondoltam, jó lesz túsznak közöttünk, bármi történik is. Az Andrássy útra azért kanyarodtunk, hogy a képzőművészek is csatlakozzanak hozzánk. A Batthyány örökmécsesnél én úgy emlékszem, Gömöri Gyurka olvasta fel József Attila Hazám című versét. A történelmi könyvtár idős molett könyvtárosnője, maga is a munkásmozgalom régi harcosa. megjegyzi mellettem; most úgy kell mondani „mi ne legyünk soha gyarmat”. Aztán mentünk tovább. Ijedten látom, a Szabadság térnél az Akadémia utca felé indul a csoport, előre szaladok, és figyelmeztetem őket, menjünk a Duna-parton, mert nem lenne jó a pártközpont előtt elhaladni. (Ugyanis sokat jártam ezekben az utcákban, az egyetem és a Parlamenti könyvtár között, amely egyik törzshelyem volt egyetemi éveimben.) A Szabadság térnél valami nyomda lehetett, ő állott előtte, régi szocdem köszönéssel üdvözölte a tüntetőket. Végül a Petőfi szoborig vonultunk, ahol kórusban elszavaltuk a Nemzeti dalt.

Mielőtt elutaztam Erdélybe, a háború óta nem látott nagyanyám látogatására. még egy mondat maradt az emlékezetemben. Egyik barátunk mondja a Rajk-temetés idején a Kolhoz-kör tanár vezetőiről: „Jóskák azt hiszik, a tömegeket a kezükben tartják, pedig csak egy ló...t szorongatnak”. Ezt a mondatot ismételtük Imivel, csoporttársammal a temetést követő tüntetés után. Órákig sétálgatva. Már hűvös volt, a fogam vacogott. Éreztük: az előjáték jelenetei. A nagy események aztán mást rögzítettek másokban, énbennem ezek maradtak meg. Vajon távlatot kaphatnak, vagy jellegtelenné váltak az időben? Pár nap múlva

elutaztam.

D. M.: És amikor újra kezdődött az egyetem?

K. L.: Jókai írja az Egy az Isten című regényében az egyik olasz politikusról, aki a forradalmi napokban az ellentétek között békíteni akart, hogy az ilyen embereknek a végzete, hogy valamelyik fél elszabadult szélsősége se majd megöli. Jókai egy életre példát írt le életem: „A derék, az okos, a tiszta jellemű hazafit; akire sem azt nem mondhatják, hogy méregkeverő, sem azt, hogy bandita. Aki sem az oltárt nem rongja le, sem a szabadságot el nem árulja. Aki nem akar se ölni, se gyújtogatni, hanem kibékíteni, felvilágosítani, jóllétet, munkakedvet, nemes erényeket népe közt meghonosítani. Aki nem tartozik sem a tízféle reakcióhoz, sem a húszféle radikál párthoz, s ezért haragszik rá mind a harminc”. Ezt még diákkoromban olvastam, valamikor a negyvenes évek végén. Aztán láttam a miskolci színházban Darvas József kései elégtétel-drámáját, bocsánatkérését, A térképen nem található, amelyben az író megfáradt cinizmussal amolyan „öreg kompromisszum csinálónak” nevezi magát. A darabra már alig, a megnevezésre annál inkább emlékezem. Sajnos az életben élesben ezt a tulajdonságomat ekkor kipróbálhattam.

Ötvenhétben, amikor megkezdődött a tanítás, egy másfajta világba érkeztem vissza, mint amelyikből október tizedikén elutaztam Erdélybe. A két világot számomra egy véletlenül megmaradt levél szembesítette. Erdélyből küldött leveletem Szakács Sanyinak kikézbizosították ugyan ki tudja mikor - a kollégiumba, ott is hevert valahol a holmijai között. Naiv hangú szöveg volt, Sanyi visszatérte után vettük újra kézbe. Elsápadtam újraolvasásakor. Ki tudja az új rend emberei mit olvashattak volna ki belőle, ha kezükbe kerül. Megúsza szerencsére a hivatalos kutatásokat. Kár, hogy ma már nincs meg, gyorsan szétéptem első ijedelmemben. Arra emlékszem, hogy valami olyanról számoltam be akkori legjobb barátomnak, hogy a marosvásárhelyi Bolyai gimnáziumban egy Ady-órán voltam, tanárokkal beszélgettem, és „az ottaniak még nincsenek felkészülve a mi elképzeléseink befogadására”. A mi elképzeléseink: gondolom az azóta sokat emlegetett és sokféleképpen bemutatott Kolhoz-körre utalhatott. Még csak ezt kellett volna, hogy olvassák.

Kettős életet élhettem. Magyar-történelem szakosként maradtak a régi kapcsolataim, de a frissen felvett latin szakon új emberekkel kerültem közelségbe. A régi környezet kötött a politikához, itt egy politikamentes világ vett körül. Polgári kultúra - ha ennek a szónak értelme lehet, ott még azzal találkozhattam. Új diáktársaim talán furcsállották, hogy benne élek barátaim mentésében, új folyóirat szervezésében, a politikában szemükben kompromittálódó tanárokkal való kapcsolatban, sőt, mivel én kívül estem minden eseményen, még a KISz-ben is megjelenhettem. A Szavunk című folyóirat szerkesztőjeként a forradalomban részt vett barátaim írásait is megjelentethettem, verspályázaton helyezést szereztem számukra. Orbán Ottó és Ladányi Mihály mellett Szakács Sándor és Román Károly excelláltak ekkor költőként. Ez életbiztosítást jelentett, hiszen megelőzően minden „ünnepnapon” (ha mint Sanyi, haza nem utaztak) sokáig „begyűjtötték” őket. Félénken és eufemisztikusan ekként mondtuk akkor.

Kettős kötöttségben éltem: a politikus cselekvés, barátaink mentése, és az intakt függetlenség között. Évfolyamomon és a latinosak között. Egyik latinos évfolyamtársam utóbb meg is kérdőjelezte ekkori ténykedésemet, nem ismerve a cselekvési mezőt, amiben választanom kellett. Akkor már ott tartottam, hogy a KISz-szervezés után a pártba is belépek. Apám Pesten járt, nem szólt bele tervezgetéseembe, de amikor haza utazva a vonatra felszállt, csak ennyit mondott: „fiam, aztán jól gondold meg”. Megint egy magányos mondat. Ez hirtelen kijózanított. Meglátam a szakadékot. Még visszaléphettem.

Végül is barátaim megmenekültek, én pedig elindultam tudósi pályámon: Szauder József mellett előbb Dayka Gáborról írtam, utóbb életre szólóan lekötöttem magamat egy olyan feladat mellett, amely pártsemlegesen felette áll minden rendszernek a nemzet szolgálatában: irodalmunk egyik legkiemelkedőbb klasszikusának beemelése a művészeti kánonba. Annak

minden fáradtságos és - mondják - iskolát teremtő munkájával.

D. M.: És az egyetemi életből mire emlékezel?

K. L.: Néhány drámai pillanatra.

Az első: Moravcsik professzor első kérdése '58 januárjában a vizsgán: „Megkapta az ösztöndíjat?” Hirtelen nem is értettem. Januárban kérdezte, és akkor már egy fél éve múlt, hogy megkaptam az akkor „népköztársaságinak” nevezett ösztöndíjat. Majd hozzátesszi: „Mert amikor vitatkoztak róla, én megszólaltam, és mondtam, hogy magának ezt meg kell kapnia”. Boldog voltam, nehéz időben egy mindenki által tisztelt szakember szava döntött sorsomról.

A másik: talán éppen egy Moravcsik-óra nem mentem el. Többször ránéztem az órára, de végül is fontosabbnak tartottam a beszélgetést és a konyakozást a „Narcisz tanszéken”, az egyetemmel szembeni presszóban (talán akkor ittam életemben először konyakot). Sarkady Jánostól búcsúztunk, számunkra érthetetlen módon eltávolították az egyetemről. Jóban voltunk, becsültük. A jelenetre emlékszem, kik voltunk együtt, arra nem.

A harmadik: a történelem szigorlat. Megnéztem az indexemet, dátuma: 1958. június 18. Soha nem mentem korán vizsgázni. Nem szeretem a korai felkelést. Felébredtem, rendbe szedtem magam, és elindultam. Többen váraкоztak Szabad tanár úrnál. Vargyaiék a megdöbbentő hírrel fogadnak. Ne hülyéskedjétek! Elém teszik az újságot. A címét még elolvashatom, majd nyílik az ajtó, megjelenik a tanár úr. Mint egy fogorvosnál: Kérem a következőt. Képzelheted, milyen lelkiállapotban feleltem. És hogyan vizsgáztatott akkor Szabad György? Korrekten és tárgyyszerűen. Gondolom, nem látszott meg egyikünkön sem, amit már tudtunk. Vigyázni kellett. Talán elköszönéskor a vizsga után szokatlan kézfogas beszélt.

D. M.: Összegezés?

K. L.: Nem lehet. Három párbeszédet idézek:

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!

Nemzetközi költőtalálkozón a jelentős finn költő, cirill-betűsen írja le nevét az alkalomra kiadott Arion-kötetben. Kérdő tekintetemre válaszul, a részeg ember biztonságával: „Drúzsba, drúzsba. Nye drúzsba, Ímre Nagy, pu-pu-pu”. És lemondóan legyint: „Drúzsba, drúzsba”.

A: El kell hinnem, hogy igazad van (volt). Karcsiból nem lett költő. Tanár lett. Belőled nem lett drámaíró. Tudós lettél. És - végeredményben - egyikünkől sem lett az, akik (akár a hebbeli recipe szerint) „lehattunk volna”. Nekünk nem kedvezett annyira az idő, hogy - mint annak idején magam is ábrándoztam róla - vállunkat egymásnak vetve együtt maradhattunk volna.

B: Ez a „van (volt)” formula rettenetes; fél század két partjáról egy ember néz benne (önmagával) farkasszemet.

Ávédik Lukács

Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája (Szamosújvár 1896) című könyvéből - részlet

Karácsonyi János esperes plebánostól bírjuk „háztörténetét” egész saját koráig; ezen leírás volt az én hiteles útmutatóm. Pápay Mártonnak a templom fölszentelése alkalmából a város költségén kiadott beszéde, szív és lelket nemesítő elbeszélés. Kábdebó János esperes 7 kötetben hagyta hátra sajátkezűleg irt örmény és néhány magyar predikációját; Ego című könyve saját élet eseményét tartalmazza 1809-1821-ig. Ávédik Lukács írta az örmény szent